

Bilingvismul

Anna BORBÉLY

Definițiile bilingvismului

În comunicarea de față voi vorbi despre *bilingvism*, un fenomen caracteristic și pentru comunitatea noastră, a românilor din Ungaria. Ca să înțelegem mai bine acest fenomen lingvistic, în primul rând voi consemna câteva definiții ale fenomenului, privind frecvența acestuia; apoi voi prezenta, pe scurt, trei aspecte principale privind cercetarea acestui fenomen: bilingvismul individual, bilingvismul de grup și comunicarea bilingvă.

Între cele aproape cincizeci de definiții care au fost formulate pentru bilingvism, unele se pot caracteriza ca definiții mai restrânse, altele cuprind o definiție mai largă pentru același fenomen. Iată două definiții mai restrânse. Individul „care utilizează în mod curent și la fel de bine două limbi” (DEX 1996: 98). Bilingvismul se referă la „cunoașterea a două limbi la nivelul de limbă maternă” (Bloomfield 1933: 56). În aceste definiții nu sunt incluși însă bilingvii care cunosc mai bine una din cele două limbi. Despre comunitățile bilingve, John J. Gumperz scrie următoarele. „În societățile bilingve, vorbitorii prezintă grade diferite de competență. Unii stăpânesc ambele limbi la fel de bine; alții vorbesc numai o limbă, în mod obișnuit, și o cunosc pe cealaltă doar superficial” (Gumperz 1975: 209). Cercetările lingvistice pe această temă au demonstrat deja că, între indivizii bilingvi, sunt puțini aceia care vorbesc la același nivel ambele limbi, ei fiind denumiți de Michael A. K. Halliday *ambilingvi* (1968: 141). La fel, mai greu poate fi acceptată acea definiție mai largă pentru bilingvism potrivit căreia individul bilingv, pe lângă limba sa maternă, trebuie să aibă pentru a doua limbă numai o competență minimală în una din cele patru nivele de cunoștințe de limbă: *înțelegere, vorbire, citire sau scris* (Macnamara 1967). Putem fi de acord cu acele definiții care nu pun accentul doar pe nivelul de cunoaștere a limbilor, ci amintesc și de latura funcțională a lor. William Francis Mackey afirmă că bilingvismul este „folosirea și cunoașterea a două sau mai multe limbi” (Mackey 1987), iar Uriel Wienreich, în cartea sa *Language in Contact*, care poate fi considerată, fără îndoială, prima capodoperă a bilingvismului, dă următoarea definiție. „Practica folosirii alternative a două limbi este numită *bilingvism*, iar persoanele implicate, *bilingvi*” (Weinreich 1953: 1; 1975: 40). Tot Uriel Weinreich afirmă că două sau mai multe limbi se află *în contact* dacă sunt folosite alternativ de către aceleași persoane; indivizii care folosesc limba se constituie, așadar în *locus*-ul (‘locul’) contactului (Weinreich 1975: 40). Putem înțelege complexitatea acestui fenomen și dacă analizăm definiția Tovei Skutnabb–Kangas. Cercetătoarea descrie bilingvismul cu ajutorul a patru criterii:

(1) originea bilingvismului,

- (2) identificarea internă și externă a bilingvilor,
- (3) nivelul de cunoaștere a limbilor,
- (4) funcția limbilor cunoscute (vezi tabelul 1).

Se cuvine subliniat faptul că bilingvismul nu este un fenomen care apare sporadic și numai în unele regiuni de pe mapamond. Se știe că pe glob sunt vorbite aproximativ 5 mii de limbi (Crystal 1998) și sunt doar peste două sute de țări. Așadar, multe țări pot fi considerate multilingve, țări în care se vorbesc mai multe limbi și unde trăiesc multe grupuri de vorbitori folosind alături de limba maternă, și limba țării a cărei cetățeni sunt. În studiile lingvistice care tratează fenomenul bilingvismului apare mereu ideea că aproximativ o jumătate dintre locuitorii de pe glob sunt bilingvi sau trăiesc în mediu bilingv (vezi Grosjean 1982: i) sau – poate e surprinzător și de necrezut – „în lume sunt mai mulți indivizi bilingvi decât monolingvi” (vezi Myers-Scotton 2006: 2).

Bilingvismul poate fi cercetat sub mai multe aspecte, din care voi prezenta doar trei: (1) bilingvismul individual, (2) bilingvismul de grup și (3) comunicarea bilingvă.

Tabelul 1 (vezi Skutnabb–Kangas 1997: 17)

Definițiile bilingvismului

<i> criterii</i>	<i> Definiție</i>
<i> 1. origine</i>	Acel individ este bilingv: <ul style="list-style-type: none"> a) care, de la început, a învățat două limbi în familie de la vorbitorii de limbă maternă. b) care, în scop comunicativ, de la început a învățat în paralel două limbi.
<i> 2. identificare internă</i>	<ul style="list-style-type: none"> a) care se identifică bilingv, total (sau parțial) cu două limbi și/sau cu două culturi. b) pe care alții îl consideră bilingv/vorbitor al două limbi materne.
<i> externă</i>	
<i> 3. nivelul de cunoaștere al limbilor</i>	<ul style="list-style-type: none"> a) care cunoaște la perfecție două limbi. b) care folosește două limbi ca vorbitor de limbi materne. c) care cunoaște la fel de bine două limbi. d) care e capabil să se exprime corect și inteligibil și în a doua limbă. e) care măcar parțial cunoaște și folosește structurile gramaticale ale celei de a doua limbă. f) care ajunge în relație cu a doua limbă.
<i> 4. funcție</i>	care folosește două limbi (sau e capabil să le folosească în cele mai multe situații de vorbire, după cerințele sale și ale comunității din care face parte).

Bilingvismul individual

Indivizii bilingvi diferă foarte mult unii de alții. Ca să înțelegem cât de complex este bilingvismul individual, prezentăm câteva exemple de bilingvi descrise de François Grosjean (1994). Este considerat bilingv, de exemplu, acel muncitor venit dintr-o altă țară care nu cunoaște bine limba țării unde lucrează, deși o folosește zilnic (și e posibil să nu știe nici să scrie, nici să citească în această limbă). Dar e bilingv și acel individ care lucrează ca translator sau traducător. Între aceste tipuri extreme de indivizi bilingvi se află soția originară dintr-o altă țară, care cu prietenii vorbește limba sa maternă sau acel cercetător care citește și scrie studii într-o limbă străină (cu toate că o vorbește foarte rar). Este bilingv, la fel, și acel membru al comunității minoritare (cum e și comunitatea noastră, a românilor din Ungaria), care acasă folosește limba sa maternă, dar în cele mai multe situații de comunicare folosește limba țării unde trăiește. La fel, se poate defini bilingv și acel individ surdomut, care cu prietenii săi utilizează limba surdomuților, iar cu cunoscuții săi, care nu cunosc limba surdomuților, folosește varianta prin semne a limbii vorbite (Grosjean 1994: 1656). Cercetătorii bilingvismului, având în vedere diversitatea bilingvilor, au ajuns la concluzia că practica folosirii a două limbi se poate ilustra ca o linie continuă, alături de care se pot alinia, la diferite distanțe, vorbitorii bilingvi după nivelul de cunoaștere a limbilor pe care le folosesc.

De ce devine o persoană bilingvă? Motivațiile sunt numeroase, dintre care amintim doar cele mai cunoscute: individul s-a născut într-o familie în care părinții au limbi materne diferite (căsătorii mixte); individul trăiește într-o comunitate în care normele de comunicare zilnice necesită folosirea a două limbi; individul a migrat dintr-o arie lingvistică în alta.

Tipurile bilingvismului individual sunt diverse, cele mai cunoscute fiind definite după nivelul cunoașterii limbilor, după modul și timpul când au fost însușite etc.

(1) *După nivelul de cunoaștere a celor două limbi este cunoscut bilingvul:*

- *echilibrat* (care stăpânește limbile la același nivel);
- *dominant* (o limbă este cunoscută mai bine) (Lambert 1955).

(2) *După perioada în care bilingvul și-a însușit limbile cunoaștem bilingvismul:*

- *din copilărie* – sau *de timpuriu* (până la vârsta de 10/11 ani începe însușirea ambelor limbi);
- *din adolescență* (între 11 și 17 ani);
- *ca adult* – sau *târziu* (după 17 ani).

Unii cercetători folosesc noțiunile pentru tipurile de bilingvism *timpuriu* și bilingvism *târziu* astfel:

- *natural* sau *primar*;
- *artificial* sau *secundar* (Bartha 1999: 188).

Tove Skutnabb–Kangas face o diferență între bilingvismul:

- *natural*;
- *școlar/cultural* (1984: 95), iar Max K. Adler clasifică tipurile de bilingvism astfel:
- *achiziționat* (în copilărie);
- *învățat* (la maturitate) (1977: 113–120; vezi Bartha 1999: 188–189).

(3) În cazul bilingvismului realizat în copilărie tipurile de bilingvism se definesc astfel:

- *simultan* (care se realizează, de obicei, într-o familie mixtă);
- *succesiv* (după însușirea primei limbi începe însușirea limbii a doua, dar înainte de vârsta de 10–11 ani a bilingvului) (vezi Hamers–Blanc 1989: 10).

(4) După prestigiul social al limbilor, bilingvismul poate fi:

- *aditiv* (care se adaugă: individul își îmbogățește repertoriul lingvistic¹ cu o nouă limbă);
- *subtractiv* (care ia locul: individul trece de la utilizarea unei limbi la alta, acest tip de bilingvism fiind caracteristic pentru comunitățile minoritare, unde limba comunității este înlocuită cu limba majoritarilor) (vezi Lambert 1974).

(5) După relația individului cu comunitatea și cultura ei, bilingvul poate fi:

- *bicultural* (bilingvul care se identifică cu ambele comunități și culturi și este acceptat ca membru în ambele comunități);
- *monocultural* (bilingvul care se identifică numai cu comunitatea și cultura proprie și este admis numai ca membru al acelei comunități);
- *cu o cultură dobândită* (care se îndepărtează de cultura sa și se identifică cu o nouă cultură);
- *cu o cultură pierdută* (care se îndepărtează de cultura sa, însă nu se identifică cu cultura limbii noi) (Berry 1980).

Bilingvismul de grup

Termenul de bilingvism de grup se poate referi la o țară sau la o comunitate mai restrânsă, care din punct de vedere teritorial se delimitează de grupul major (bilingvism teritorial). Comunitățile bilingve își pot avea originea într-o comunitate monolingvă sau multilingvă. O comunitate bilingvă poate deveni „monolingvă, trilingvă ori bilingvă stabilă” (Tabouret–Keller 1968: 108). La realizarea bilingvismului la nivel social contribuie mai mulți factori istorici, politici, economici, cum ar fi: apariția unui popor nou pe un alt teritoriu (descălecare), anexarea prin intervenția militară, agresivă a unui nou teritoriu, căsătorii din rațiuni politice (în familiile regale), colonizare, unificarea a două țări, imigrarea și emigrarea unor grupuri de popoare.

Un grup care în decursul istoriei a devenit o comunitate se poate denumi bilingv dacă membrii acestuia cunosc două sau mai multe limbi pe care le utilizează zilnic. Trebuie menționat faptul că societățile bilingve nu sunt pur și simplu grupuri de persoane bilingve. De obicei, cei mai mulți dintre membrii comunităților bilingve cunosc numai una sau alta dintre limbile folosite de grup și sunt foarte puțini aceia care cunosc la fel de bine ambele limbi. (Acești membrii din urmă, în cele mai multe cazuri, reprezintă elita comunității.) În alte cazuri însă, toți membrii comunității pot fi bilingvi.

În istoria unei comunități bilingve este important să cunoaștem dacă bilingvismul este stabil sau instabil (de tranziție) (Fishman 1968, Gal 1979: 2).

¹ Expresia *repertoriul lingvistic* se referă la limbile vorbite de un individ (vezi Myers–Scotton 2006: 2).

Comunitățile bilingve *stabile* își pot păstra ambele limbi, întrucât limbile își au funcțiile comunicative foarte bine delimitate. Bilingvismul stabil este caracteristic numai în foarte puține comunități. De obicei sunt date ca exemple comunitățile bilingve din Elveția, Canada și Haiti. Aceste cazuri lingvistice sunt denumite de Fishman ca situații *diglosice* (1971: 75). Mai multe exemple găsim pentru bilingvismul *instabil (de tranziție)*, în care limbile nu se delimitează una de alta în plan funcțional, ci ele funcționează identic. Comunitatea românilor din Ungaria este un grup bilingv instabil/de tranziție. În aceste situații lingvistice, bilingvismul este o fază de tranziție între două faze monolingve, iar membrii comunităților bilingve instabile trec de la folosirea limbii A (care este, de obicei, limba maternă a grupului lingvistic) la folosirea limbii B (care, în general, este limba populației înconjurătoare). Cea de-a doua tendință lingvistică se numește *schimbarea limbii*². Fenomenul poate fi împiedicat sau măcar rapiditatea lui încetinită prin strategii de menținere a limbii, care constau, înainte de toate, în dezvoltarea internă a limbii sau a variantei de limbă (planificare de corpus) precum și în schimbarea funcției limbilor și a drepturilor membrilor în utilizarea ei (planificare de statut). Planificarea de corpus se referă la standardizare, care constă în realizarea normelor ortografice, descoperirea noilor surse pentru îmbogățirea lexicului, editarea dicționarelor. Planificarea de statut se realizează, spre exemplu, atunci când guvernul unei țări declară că față de vechiul statut în care numai o limbă a fost declarată drept limbă oficială a țării, pe viitor, și o a doua limbă va primi același privilegiu. Planificarea de statut nu poate fi realizată nici atunci când într-un grup minoritar se ia decizia ca pe viitor să nu se mai predea limba minoritară în școală, fapt ce va afecta statutul limbii în discuție (Wardhaugh 1995: 312).

Unele cercetări care analizează fenomenele lingvistice de schimbare și menținere a limbii scot în evidență acei factori care contribuie la această dinamică de funcționare a limbii. Acei factori care uneori influențează schimbarea limbii în mod pozitiv, în același timp pot influența menținerea ei în mod negativ. De aici rezultă că, în mai multe studii, prezentarea factorilor de schimbare a limbii sunt cercetați împreună cu acei factori care contribuie la menținerea ei (vezi Borbély 2002). În continuare, voi prezenta factorii mai cunoscuți care contribuie la menținerea și schimbarea limbii:

- circumstanțele în care o comunitate ajunge în contact cu o altă comunitate în care se vorbește o altă limbă: grup minoritar sau grup majoritar; grup autohton/băștinaș sau grup emigrant (*românii din Ungaria*: grup minoritar – băștinaș);
- schimbări sociale, economice, politice;
- numărul grupului;
- instituții cu activități curente ale grupului;
- concentrare teritorială;
- izolare;
- tipurile localităților în care trăiesc membrii grupului (sat – oraș);

² Fenomenul este denumit în engleză „language shift”, iar în română a fost tradus prin „schimbarea limbii” (vezi Ionescu–Ruxăndoiu și Chițoran 1975: 187).

- statutul social-economic;
- căsătorii (omogene, mixte);
- atitudinea față de limbi și de grup;
- cunoașterea variantei standard sau a variantei limbii scrise;
- indentitatea etnică.

Aș menționa faptul că bilingvismul sau multilingvismul instituțional se realizează în țările (Canada, Elveția, Finlanda) sau în teritoriile autonome din punct de vedere administrativ (Catalonia în Spania, Wales în Marea Britanie, Tirolul de Sud în Italia) unde în administrația centrală sau regională se folosesc două sau mai multe limbi.

Comunicarea bilingvă

Individul bilingv, bazându-se pe limbile pe care le cunoaște, poate vorbi cu un monolingv sau cu un bilingv; în acest fel se delimitează *modul de vorbire monolingv* de *modul de vorbire bilingv*. În opinia lui François Grosjean (1995: 261–264), în viața cotidiană, vorbitorii bilingvi pot fi poziționați pe o linie continuă a situațiilor de care depind anumite moduri de vorbire. La un capăt al liniei se constituie modul de vorbire monolingv iar la celălalt, modul de vorbire bilingv. În modul de vorbire monolingv, bilingvul activează limba partenerului, care este una din limbile pe care le posedă. Acel bilingv care vorbește cursiv, fără accent limbile cunoscute de el este capabil în ambele limbi să vorbească ca un monolingv. Însă nu aceasta este condiția bilingvismului, cum am arătat deja mai sus, ca un bilingv să vorbească în ambele limbi ca un monolingv. Adică e foarte important să precizăm că *într-un individ bilingv nu se află două persoane monolingve*. Cele mai cunoscute fenomene lingvistice pentru modul de vorbire bilingv sunt: interferența, alegerea limbilor, schimbarea de cod, împrumutul și mixtura de cod.

După Uriel Weinreich, *interferența* acumulează acele fenomene lingvistice care apar în interacțiunile zilnice fiindcă un vorbitor bilingv folosește două limbi (1953: 1). Cu alte cuvinte, toate fenomenele care apar în procesul bilingvismului sunt interferențe.

Alegerea limbilor este un fenomen bilingv în care vorbitorul, potrivit situației în care se află, trebuie să decidă pe care dintre limbile vorbite de el o folosește. Factorii care de cele mai multe ori favorizează alegerea limbilor în comunitățile bilingve sunt următorii:

- *participanții* (cunoașterea limbilor, preferarea lor, statutul socio-economic, vârsta, sexul, ocupația, instrucția școlară, apartenența etnică, calitatea relațiilor, nivelul de confidență/încredere, atitudinea față de limbi, influențe externe);
- *situația* (cadrul, circumstanțele, prezența sau absența unui monolingv sau a monolingvilor, nivelul relațiilor formale);
- *actele verbale* (subiectul, mesajul, tipul lexicului);
- *vorbirea ca funcție a interacțiunii sociale* (ridicarea statutului social, accentuarea diferențelor sociale, excluderea unora din interacțiune, cererea, rugămintea, porunca).

Potrivit cercetărilor realizate în comunitatea românilor din comuna Chitighaz (Ungaria), alegerea limbii române sau a celei maghiare în comunicare este determinată cel mai mult de:

- *situație*: domeniul în care se efectuează interacțiunea (limba română este cel mai mult folosită în biserică, în interacțiunile realizate înainte și după liturgiile ortodoxe și acasă, în familie);
- *partenerii*: vârsta (în interacțiune cu sexul), statutul social, nivelul de cunoaștere a limbilor, naționalitatea soțului/soției, prestigiul limbilor;
- *subiectul* interacțiunii (vezi Borbély 1996: 109–141).

Se consideră că individul bilingv, determinat de anumiți parametri sociali și psihologici înaintea interacțiunii, alege din repertoriul său lingvistic (dintre limbile cunoscute de el), dar această alegere nu-l împiedică, la un moment dat, să treacă de la limba aleasă la început la cealaltă limbă. Ca atare, individul bilingv este *capabil să treacă, fără nici o greutate, la cealaltă limbă*, adică să schimbe codul, ceea ce pentru un monolingv este imposibil. Tocmai de aceea monolingvii au o atitudine negativă față de fenomenul de *schimbare de cod*, fapt ce îi influențează în mod negativ și pe unii bilingvi. Cercetările pe tema bilingvismului au demonstrat că acest fenomen apare pretutindeni în lume. De aceea amintim încă o dată faptul că într-un individ bilingv nu se află doi indivizi monolingvi și ar fi absurd să ne așteptăm din partea unui bilingv să vorbească ca un monolingv³.

Precizăm faptul că *mixtura de cod* nu este identică cu schimbarea de cod, ea fiind o strategie de vorbire bilingvă în care vorbitorul, în interacțiunile sale, combină două limbi în așa fel încât elementele lor formează o unitate nu numai la nivel semantic, ci și la nivelul sintaxei și al prozodiei, cu toate că aceste coduri, în cele mai multe cazuri, își păstrează caracteristicile fonetice. Consecința acestui fenomen de bilingvism este că auditoriul aproape că este incapabil să precizeze care limbă este auzită. Indivizii monolingvi reacționează negativ auzind o astfel de strategie de vorbire; la fel reacționează, cum s-a arătat mai sus, și în cazul schimbării de cod. Ca argument amintim denumirile peiorative, care au fost create în legătură cu această strategie de vorbire în diferitele comunități bilingve: *franglais* (franceza și engleza în Quebec), *fragnol* (franceza și spaniola în Argentina), *hunglish* (maghiara și engleza în SUA), *spanglish* (spaniola din Cuba și engleza în SUA) și *tex-mex* (engleza și spaniola din Mexic în Texas, SUA). Într-o situație de conversație, mixtura de cod nu constă pur și simplu din îmbinarea limbilor la întâmplare, din comoditate, gândire defectuoasă sau din combinarea acestor două cauze ipotetice, ci *membrul unei comunități bilingve utilizează acest fenomen pe baza unor norme de mixtură de cod, care sunt cunoscute de toți membrii comunității*. Prin cunoașterea și folosirea corectă a normelor de mixtură de cod, un individ poate fi recunoscut ca membru al comunității și prin aceasta își poate exprima și solidaritatea față de comunitatea sa bilingvă.

Schimbarea și mixtura de cod diferă de *împrumut*⁴, un alt fenomen al procesului de bilingvism. Cât timp cele două fenomene sunt strategii de vorbire ale

³ Despre schimbarea de cod la românii din Ungaria vezi Borbély 1998; 1999.

⁴ Împrumuturile din maghiară în româna din Ungaria sunt cercetate de Borbély 1988.

indivizilor bilingvi, împrumutul apare și într-o comunitate monolingvă într-o situație de contact (vezi Hamers, Blanc 1989: 152).

În concluzie, procesul bilingvismului dă naștere la fenomene lingvistice ca interferența, schimbarea și mixtura de cod etc., fenomene normale în cazul bilingvilor (doar pentru monolingvi fiind neobișnuite). Fenomenele de bilingvism se realizează după norme precise, fiind cunoscute doar de membrii comunităților bilingve. Este important faptul că atât monolingvii cât și bilingvii trebuie să recunoască importanța socială și comunicațională a fenomenului, pentru că „*bilingvismul este un beneficiu pentru toți*” (Fishman 1991: 82), afirmație întărită și de „zicala” cunoscută, cred, de toți românii din Ungaria: „*câte limbi, atâtia oameni!*” În încheiere, aș dori să menționez semnificația faptului – în consonanță cu politica față de limbi a Uniunii Europene – că numai printr-un bilingvism stabil românii din Ungaria își pot menține limba română, fapt ce necesită o serie de strategii din partea comunității și a țării unde trăim și, nu în ultimul rând, din partea României. Iar cercetarea științifică a bilingvismului – având în vedere, în egală măsură, toate comunitățile bilingve din întreaga lume – poate fi realizată cu succes numai dacă ținem cont de faptul că el este nu numai un fenomen lingvistic ci și unul socio-politic.

Bibliografie

- Adler 1977: Max K. Adler, *Collective and Individual Bilingualism*, Hamburg, Helmut Buske Verlag.
- Bartha 1999: Bartha Csilla, *A kétnyelvűség alapkérdései, Beszélők és közösségek*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Berry 1980: J. W. Berry, *Acculturation as varieties of adaptation*, în A. Padilla ed., *Acculturation: Theory and Models*, Washington, AAAS.
- Bloomfield 1933: Leonard Bloomfield, *Language*, New York, (published in 1935 by George Allen and Unwin), London, Holt Rinehart and Winston.
- Borbély 1988: Ana Borbély, *Elemente maghiare în graiul vorbit la Chitighaz, Micherechi, Otlaca–Pustă*, în „Timpuri”, Revistă de cultură. Publicația Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, Giula, p. 45–57.
- Borbély 1996: Borbély Anna, *Nyelvválasztási szokások a magyarországi románok kétegyházi közösségében*, în „Annales”, 1996, Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Giula, Editura „NOI”, p. 71–111.
- Borbély 1998: Ana Borbély, *Schimbarea de cod la românii din Ungaria – O strategie de comunicare în discursul bilingv*, în „Limba română”, XLVII, nr. 5–6, p. 316–324.
- Borbély 1999: Ana Borbély, *Schimbarea de cod la românii din Ungaria – O strategie de comunicare în discursul bilingv*, în Berényi, Maria ed., „Simpozion”, Comunicările celui de al VIII-lea Simpozion al Cercetătorilor Români din Ungaria (Giula, 7–8 noiembrie 1998), Giula, Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, p. 126–137.
- Borbély 2002: Borbély Anna, *Factors influencing language maintenance and language shift in the Romanian community of Hungary*, în: „Sociolinguistica” 16, International Yearbook of European Sociolinguistics, Language policy and small languages, edited by Ulrich Ammon, Klaus J. Mattheier, Peter H. Nelde, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, p. 94–109.

- Crystal 1998: David Crystal, *A nyelv enciklopédiája*, Budapest, Osiris.
- DEX 1996: *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, București, Univers Enciclopedic.
- Fishman 1968: Joshua A. Fishman, *Sociolinguistic perspective on the study of bilingualism*. în „Linguistics”, 39, p. 21–49.
- Fishman 1971: Joshua A. Fishman, *The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society*, în Joshua A. Fishman ed., *Advances in the sociology of language*, The Hague, Mouton, p. 217–404.
- Fishman 1991: Joshua A. Fishman, *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*, Clevedon – Philadelphia – Adelaide, Multilingual Matters 76.
- Gal 1979: Susan Gal, *Language Shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*, New York, Academic Press.
- Grosjean 1982: François Grosjean, *Life with Two Languages, An Introduction to Bilingualism*, Harvard, University Press.
- Grosjean 1994: François Grosjean, *Individual Bilingualism*, în: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford, Pergamon Press, p. 1656–1660.
- Grosjean 1995: François Grosjean, *A psycholinguistic approach to code-switching: The recognition of guest words by bilinguals*, în: Lesley Milroy, Pieter Muysken eds., *One speaker, two languages: Cross-disciplinary perspectives on code-switching*, Cambridge, Cambridge UP. p. 259–275.
- Gumperz 1975: John J. Gumperz, *Asupra etnologiei schimbării lingvistice*, în Liliana Ionescu–Ruxăndoiu, Dumitru Chițoran ed., *Sociolingvistica, Orientări actuale*, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 208–218.
- Ionescu–Ruxăndoiu, Chițoran 1975: Liliana Ionescu–Ruxăndoiu, Dumitru Chițoran ed., *Sociolingvistica, Orientări actuale*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Halliday 1968: Michael A. K. Halliday, *The Users and Uses of Language*, în Joshua A. Fishman ed., *Reading in the Sociology of Language*, The Hague – Paris, Mouton, p. 139–169.
- Hamers, Blanc 1989: Josiane F. Hamers, Michel H. A. Blanc, *Bilinguality and Bilingualism*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lambert 1955: Wallace E. Lambert, *Measurement of the linguistic dominance of bilinguals*, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 50, p. 197–200.
- Lambert 1974: Wallace E. Lambert, *Culture and language as factors in learning and education*, în: F. Aboud, R.D. Mead eds., *Cultural factors in learning*, Bellingham, Washington State College.
- Mackey 1987: William Francis Mackey, *Bilingualism and Multilingualism*, în: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier eds., *Sociolinguistics/Soziolinguistik, An International Handbook of the Science of Language and Society/Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*, Berlin – New York, Walter de Gruyter, p. 699–713.
- Macnamara 1967: John Macnamara, *The bilingual’s linguistic performance*, „Journal of Social Issues”, 23, p. 58–77.
- Myers-Scotton 2006: Carol Myers-Scotton, *Multiple voices, An introduction to Bilingualism*, Malden, MA, USA, Oxford, UK, Carlton, Victoria, Australia, Blackwell Publishing.
- Skutnabb-Kangas 1984: Tove Skutnabb-Kangas, *Bilingualism or not – The education of minorities*, Clevedon, Multilingual Matters 7.
- Sku[n]tnabb-Kangas 1997: Tove Sku[n]tnabb-Kangas, *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*, Budapest, Teleki László Alapítvány, Kisebbségi Adattár VIII.

- Tabouret-Keller 1968: Andrée Tabouret-Keller, *Sociological factors of language maintenance and shift: a methodological approach based on European and African examples*, în Joshua A. Fishman, Charles A. Ferguson, Jyotirindra Das Gupta eds., *Language problems of Developing Nations*, New York, John Wiley and Sons, Inc. p. 107–118.
- Wardhaugh 1995: Ronald Wardhaugh, *Szociolingvisztika*, Budapest, Osiris – Századvég.
- Weinreich 1953: Uriel Weinreich, *Languages in Contact, Findings and Problems*, New York, Publications 7 of Linguistic Circle of New York – nr. 1.
- Weinreich 1975: Uriel Weinreich, *Contact lingvistic și contact sociocultural*, în Liliana Ionescu–Ruxăndoiu, Dumitru Chițoran ed., *Sociolingvistica, Orientări actuale*, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 40–45.

Bilingualism

This talk presents some important aspects of bilingualism in general, and aspects of bilingualism in the community of Hungarian Romanians. It deals with both what it means to an individual to be bilingual and to a community to include bilinguals. However, it also includes outcomes of grammatical combinations of two languages (e.g. codeswitching) in communication, as well as how bilingualism is a factor promoting the borrowing of words across languages. In addition, there is a section, which presents what sociolinguistic studies tell us about factors influencing bilingualism (language choice, language maintenance and language shift). An essential part of the presentation is the ideologies groups have about the linguistic situation in their bilingual community and attitudes that individuals develop about others based on the languages they speak. Most generally, the presentation is supporting the paradigm that is particularly concerned with bilingualism as a socio-political phenomenon in the world.

Budapesta, Ungaria